

इतर भाषेतून मराठीत अनुवादित झालेल्या साहित्यकृती : आकलन व आस्वाद
(‘डॉलर बहू’ व ‘द बॉय इन द स्ट्राइड पायजमाज’)

वंदना वसंत सोनवले

अण्णासाहेब मगर महाविद्यालय, हडपसर, पुणे-२८.

vandana1984vs13@gmail.com

Mob : 8308976993

प्रास्ताविक :-

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये अनुवाद प्रक्रियेला चालना मिळाली. मराठीत इतर भाषेतून विविध वाङ्मय प्रकारातील साहित्य अनुवादीत होतना दिसत आहे. परंतु एखादा मजकूर एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत घेऊन जाताना एका मोठ्या प्रक्रियेतून जावे लागते. अनुवाद प्रक्रिया जितकी सहज, सोपी वाटते तितकी ती प्रक्रिया जटिल व गुंतागुंतीची आहे. ‘स्रोत भाषेतून लक्ष्य भाषेत निशिष्ट मजकूर अनुवादित करताना जी क्रिया होते, तिला ‘अनुवाद प्रक्रिया’ असे म्हणतात. ती एक भाषिक प्रक्रिया आहे.

आधुनिक युगामध्ये अनुवादाला फार महत्त्व प्राप्त झाले आहे. संत ज्ञानेश्वरांनीही भगवद्गीतेचा मराठीत ‘ज्ञानेश्वरी’ हा अनुवाद केला आहे, संस्कृतमधील रामायण महाभारत या महाकाव्याचाही जगातील अनेक भाषांमध्ये अनुवाद झालेला आहे.

जगभर अनेक भाषा बोलल्या जातात. प्रत्येकांची संस्कृती वेगळी आहे. जीवनानुभव वेगळा आहे. आधुनिक काळातील दळणवळणाच्या क्रांतीमुळे मानवाचा परस्परंशी संपर्क वाढला. परस्परंच्या गरजा, भावभावना जाणून घेण्याची जिज्ञासा निर्माण झाली. परंतु भाषेची अडचण होती. कारण जगभर अनेक भाषा बोलल्या जातात. परंतु ही अडचण अनुवादाने संपुष्टात आणली. म्हणूनच अनुवादाचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे. अनुवादातून भाषेत नव्या जाणिवा, नवे शब्द, नवे वाङ्मय प्रकार रूढ होतात.

‘अनुवाद ही व्यापक संज्ञा असून भाषांतर ही तिच्यात सामावणारी तिच्या एका प्रकाराचा निर्देश करणारी संज्ञा आहे असे. डॉ. कल्याण काळे म्हणतात, अनुवाद आणि भाषांतर यात काहीसे भेद करता येतात. अनुवाद ही संज्ञा तशी भाषांतर या संज्ञेपेक्षा व्यापक आहे. अनुवाद म्हणजे एखाद्याच्या मागून बोलणे, पुन्हा-पुन्हा सांगणे, स्पष्ट बोलणे, पाठ करणे असे अर्थ सांगता येतात. ‘अनुवाद म्हणजे एक प्रकाराचे पुनर्सर्जनच असते. अनुवादांच्या माध्यमातून सांस्कृतिक देवाणघेवाण होत असते. अनुवाद सर्व प्रकारच्या साहित्यकृतीचे केले जाऊ शकतात, कथा, कविता, कादंबरी, नाटक, आत्मचरित्र, चरित्र इ. साहित्य प्रकाराबरोबरच वैचारिक लेखनाचेही अनुवाद केले जातात. प्रत्येक साहित्य प्रकाराची एक प्रकृती असते, त्याची विशिष्ट अशी निर्मिती प्रक्रिया असते. साहित्यकृतीत शब्द किंवा वाक्य नसतात. तर ती भाषिक कृती आपल्यामध्ये संदर्भाची गुंफण राखून असते. अनुवादकाला ज्या भाषेत अनुवाद करायचा आहे. त्या भाषेवर प्रभुत्व असायला हवे आणि ज्या भाषेचा अनुवाद करायचा आहे त्या भाषा संस्कृतीचे चांगले ज्ञान असायला हवे. कारण अनुवादातून खूप दूरच जग वाचकाला आपल्या भाषेतून कळते. अनुवाद करताना अनुवादकाला आपल्या बोलीभाषेपासून मुक्त राहावं लागते. कारण ज्या भाषेत अनुवाद करायचा आहे त्याच भाषेत लेखन होणे आवश्यक असते. अनुवाद करताना अनुवादित कलाकृतीत येणाऱ्या संवादातील प्रवाहीपण कोणताही आशय न टिकून वगळता आले पाहिजे. मग उत्तम अनुवादाचे निर्मिती स्थान हे श्रेष्ठ आस्वादात असल्याचे आढळेल. आस्वाद प्रक्रिया ही साहित्य व्यवहाराला पूर्णत्व देणारी प्रक्रिया आहे. ती वाचकामुळे जिवंत होत असते. कारण आस्वादात कलाकृतीच्या सर्व

मर्मस्थानाशी संवाद साधण्याचा प्रयत्न होतो. संवादाला निर्मितीच्यावेळी जितके महत्त्व आहे तितकेच महत्त्व आस्वादावेळीही आहे. चांगला अनुवादक ही मूळ कलाकृतीशी आस्वाद पातळीवरून संवाद साधत असतो.

आज मराठीत विविध भाषांमधून भाषांतराच्या मार्गाने आलेले वाङ्मय विपुल प्रमाणात आहे. कानडी, बंगाली, हिंदी यासारख्या भारतीय भाषांमधून आलेले ललित साहित्य मराठी साहित्याच्या कक्षा रूदावत असताना दिसते.

इतर भाषांमधून मराठी भाषेत अनुवादित झालेल्या कादंबऱ्या :-

कादंबरी हा वाङ्मयप्रकार अव्वल इंग्रजी काळात इंग्रजी वाङ्मयाच्या अभ्यासातून उदयाला आला. डॉ. जानसन यांच्या 'रसलेस' या कादंबरीचे भाषांतर विष्णूशास्त्री चिपळूणकरांनी पूर्ण केले. गोल्डस्मिथ यांच्या 'विकार ऑफ वेकफिल्ड' या कादंबरीतील कथानक व काही व्यक्तींची निवड करून 'धनुर्धारी' या टोपण नावाने वाईकर भटर्जींनी ही कादंबरी लिहिली.

२० व्या शतकात 'जेन ऑस्टिन' च्या प्राइड अँड प्रेज्युडीस' वरून कृ.के. गोखले यांचे आजपासून पन्नास वर्षांनी, डिकन्सच्या 'डेव्हिड कॉपशीफिल्ड' आणि 'ए टेल ऑफ टू सिटीज', मेरी कॉरेलीच्या 'टोपोरल पॉवर' ही सर्व भाषांतरे याच काळात झाली.

अलिकडे काही अनुवादित कादंबऱ्यांवर दृष्टिक्षेप टाकता येईल. उदा. जेहाद-बोळुवारू महमद कुत्रि, अनवाद : डॉ. अ.रा. यार्दी, 'फेरा'- तसलिमा नसरिन, अनुवाद-अपर्णा केललकर, 'डॉलर बहू-सुधा मूर्ती, अनुवाद- उमा कुलकर्णी, कोमा- रॉबिन कुक, अनुवाद-रविंद्र गुर्जर, द ब्रेडविनर-डेबोरा एलिस-अनुवाद - अपर्णा वेलणकर आंधळे भुयार-वेद राही, अनुवाद - मधवी कुटे, द बॉय इन द स्ट्राइड पायजमाज- जॉन बायेन, अनुवाद-मुक्ता देशपांडे, नर्थांग लास्टस् फॉरएव्हर -सिडने शेल्डन, अनुवाद-डॉ. अजित कात्रे, काळोखाची लेक-कॅरोलिना मारिया, अनुवाद-सरिता पदकी, या अशा अनेक कादंबऱ्यांचा उल्लेख येथे करावासा वाटतो.

१) डॉलर बहु - मूळ लेखिका सुधा मूर्ती

अनुवाद - उमा कुलकर्णी

१९९० नंतर आलेल्या जागतिकीकरणाचा समाज जीवनावर विशिष्ट परिणाम झाला, त्याचे प्रतिबिंब सुधा मूर्ती यांच्या 'डॉलर बहु' या पुस्तकातून प्रगट होताना दिसते. जागतिकीकरणामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची भारतात भरभराट झाली. भारतीय तरूण विदेशात जाऊन नोकरी करू लागले. एकीकडे भारतीय परंपरा-संस्कृती जपण्याचा प्रयत्न तर दुसरीकडे विदेशी संस्कृतीचे आकर्षण असा दुहेरी ताण तरूण पिढीवर होताना दिसू लागला. या तरूणांचे मानसिक द्वंद व या द्वंदात होणारी स्त्रीची घुसमट किंवा तिचे मानसिक शोषण हा विषय घेऊन सुधा मूर्ती लिहितात त्यांच्या 'डॉलर बहु' या पुस्तकाचा अनुवाद उमा कुलकर्णी यांनी केला आहे.

अनुवाद करताना त्यांनी बेंगळूरमधील बेंगळूरी जीवनपध्दती तसेच धारवाडी भाषाशैली व अमेरिकेतील स्वतंत्र विचारांच्या भाषाशैलीतून कादंबरीचा आशय स्पष्ट केला आहे. 'डॉलर बहु' च्या माध्यमातून अमेरिकेत राहणाऱ्या मुलगा व सून यांच्याविषयी गौरम्यांना वाटणारा अभिमान, गर्व, अंधविश्वास, आंधळे प्रेम व त्यातूनच निर्माण झालेल्या नात्यांमधील दुरावा लेखिकेने चित्रित केला आहे. डॉलर बहुच्या व्यर्थ अभिमानात आपल्या विनयशील, नम्र सूनेचा जो पदोपदी गौरम्यांनी अपमान केला तो अमेरिकेत अनुभव आल्यानंतर गौरम्यांना जाणवू लागला. अमेरिकेत राहणारे म्हणजे खूप सुखी, श्रीमंत असा जो त्यांचा समज होता तो अमेरिकेकडून आल्याने पार

मावळला आणि म्हणून त्या म्हणतात, 'माझ्या दृष्टीने आज डॉलर्सची कायमची हार झाली होती आणि रूपया जिंकला होता.

ही कादंबरी भारतीय सासूच्या मानसिकते बरोबरच सूनांच्या प्रतिक्रियाचंही विश्लेषण करते. कादंबरीचा नायक चंद्रू शिक्षण संपल्यावर पहिल्या वाहिल्या नोकरीच्या निमित्ताने बंगळूरहून धारवाडला निघाला होता. राष्ट्रीय बँकेत टेक्निकल ऑफिसरच्या हुद्दावर काम करायचं म्हणजे चांगलीच नोकरी. त्यामुळे तो धारवाडला जायला तयार झाला होता. धारवाडमध्ये त्याचा दूरचा नातेवाईक कृष्णमूर्ती रहात होता. कृष्णमूर्ती म्हणजे चंद्रूचा बालपणीचा मित्र. किटीचे वडील आणि चंद्रू गाडीतून प्रवास करित असताना आपल्या विचारांच्या तंद्रीतून चंद्रू अचानक जागा होतो. तो पार्टिशनच्या पलीकडून ऐकू येणाऱ्या सुमधूर स्वरांनी विनूच्या स्वरांनी आणि तिच्या सौंदर्याने चंद्रू मोहून जातो. बंगळूरमध्ये एक वर्ष नोकरी केल्यानंतर चंद्रूला इस्त्रो कंपनीत नोकरी मिळते पुढे ग्रीनकार्ड मिळवून चंद्रू अमेरिकेतच स्थायिक होतो. परंतु इकडे शिक्षिका असलेली विनिता आणि चंद्रूचा छोटा भाऊ गिरीष या दोघांचे लग्न होते. त्यामुळे भारतात जाऊन विनिताशी लग्न करायचे त्याचे स्वप्न अपूर्ण रहाते. नंतर चंद्रू श्रीमंत सावकार कृष्णाप्पा यांची एकुलती एक दिसण्यात सर्व साधारण असणारी जमुना चंद्रूशी विवाह होऊन येते. तेव्हा गौरमंन्ना जमुनाचेच अप्रूप वाटते. सासूच्या नजरेत सोज्वल, नम्र असणारी जमुना भारतातील सासरच्या मंडळींचा व भारताचाही तिरस्कार करणारी व अमेरिकेला व डॉलरला वर्चस्व मानणारी असते. अमेरिकेत सुनेच्या बाळपणासाठी गेलेल्या सासूला ती नोकरासारखे वागवते. अशा या व्यक्तिरेखांच्या माध्यमातून लेखिकेने 'डॉलर बहु' मधील सत्यपरिस्थिती वाचकांसमोर मांडली आहे. डॉलरची भुरळ माणसाला माणसापासून दूर लोटते. नात्यागोत्यांना जपणारी माणसं डॉलरपायी नाती तोडून दूर सातासमुद्रापलीकडे राहण्याचे धाडस करतात.

२) 'द बॉय इन द स्ट्राइड पायजमाज- मूळ लेखक - जॉन वायेन,
अनुवाद - मुक्ता देशपांडे

'द बॉय इन द स्ट्राइड पायजमाज' यामध्ये चित्रित केलेली गोष्ट आहे. दुसऱ्या महायुद्धाच्या सुमाराची, जर्मनीत घडणारी. या युद्धाचे जगावर भीषण परिणाम झाले हे सर्वपरिचित आहे. परंतु या युद्धातील छोट्या-छोट्या अनेक गोष्टींनी एका लहान मुलाच्या भावीविश्वात किती मोठी उलथापालथ झाली त्याची ही गोष्ट ही संपूर्ण कहाणी 'ब्रूनो' या नऊ वर्षांच्या मुलाच्या नजरेतूनच पुढे सरकणाऱ्या या गोष्टीत कुठेही ठळकपणे १९४२ चे महायुद्ध, नाझी छळछावणी, गॅसचेंबर्स असा उल्लेख नाही. त्याच्या बालबुध्दीला जे आकलन होईल ते जसेच्या तसे मोडूनही वर उल्लेखलेल्या गोष्टी या कादंबरीत सतत जाणवत राहतात. हेच मूळ लेखकाचं यश म्हणावं लागेल.

ही गोष्ट वाचताना सुरुवातीलाच ब्रूनोचे बोट धरून त्याच्या बर्लिनच्या जुन्या घरात वरच्या माळयापासून ते तळघरापर्यंत हिंडून येतो. ब्रूनो हा नऊ वर्षांचा मुलगा आहे. पण तो हुशार आहे. त्याला बर्लिन हे शहर खूप आवडत असते. कार्ल डॅनिएल आणि माटेन हे त्याचे जवळचे मित्र ब्रूनो बर्लिन सोडून दुसऱ्या घरी जातो. तेव्हा त्याच्या मनात जे विचार येतात कल्पनेपलिकडचे. नव्या घरी त्याला एक क्षणही रहावेसे वाटत नाही पण दुसरा पर्याय नसतो. या सगळ्यासाठी तो वडिलांना जबाबदार समजतो. त्याचे वडील कमान्डर होते. ते खूप शिस्तप्रिय होते. उच्चनीच असा भेदभाव करतात. पण ब्रूनोला ते आवडत नाही. तो प्रेमळ आहे. नव्या घरी कुंपणाच्या पलिकडे त्याला शॅम्युएल नावाचा मित्र भेटतो. त्यांची मैत्री पक्की होते. परंतु नवें घर सोडून पुन्हा जुन्या घरी राहायला जायचे असते. तेव्हा ब्रूनोला आवडत नाही. कारण त्याला नवीन मित्र मिळालेला असतो. ब्रूनोला त्या

भिंती पलिकडे/कुंपणापलिकडे काय आहे हे जाणून घ्यायचे असते. एक दिवस तो मित्राबरोबर त्याच्या सारखा वेश परिधान करून आत शिरतो आणि तेथून तो कधीच बाहेर पडत नाही.

ब्रुनोचा धाडसीपणा या कादंबरीतून चित्रित केला आहे. ब्रुनोची बहिण ग्रिटेल ही तेरा वर्षांची असते. तिचा उल्लेख तो —अशक्य ढ' असा करतो. तिला व्यवहारज्ञान असते. ब्रुनोला लहानपणापासूनच संशोधनाची आवड होती.

या कादंबरीतून वंशभेद करणाऱ्यांचा तिटकारा, हुकूमशाही विरुद्धची चीड, तिचे पालन करणाऱ्यांच्या हतबलतेची जाणीव, त्यांच्या बरोबर फरफट होणाऱ्या त्यांच्या कुटूंबाविषयीची कणव असा संमिश्र भावनांचा नुसता कल्लोळ होतो. ब्रुनोच्या अंतरंगात शिरलेला लेखक त्याच्यासकट वाचकाच्या मनात कधी शिरतो हे कळतच नाही.

समारोप :-

अनुवादात भाव आणि शब्दांची निवड महत्त्वाची ठरते; त्यानुसार साहित्यिक अनुवाद ही एक कला आहे. मूळ भाषेचा डौल आणि बाज आहे. तसाच दुसऱ्या भाषेत कौशल्याने संक्रमित करतात. त्यामुळे कलात्मकदृष्ट्या अनुवादाची गुणवत्ता वाढते. जागतिकीकरणामुळे तर अनुवादाला खूप महत्त्व आले. अनुवादामुळे भाषेची अडचण दूर होऊन एकमेकांच्या भावना संस्कृती समजू लागली. माणसे एकमेकांना जोडली गेली. ती भावनेने, विचाराने, संस्कृतीने आणि इतर अनेक गोष्टींनी. जगभरातील संस्कृतीची ओळख अनुवादामुळे होऊ लागली आहे. त्यामुळे भाषेचेही महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे.

अनुवादामुळे भाषा संस्कृतीचे ज्ञान होऊ लागले. अनुवाद ही एक नवनिर्मिती आहे. एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत अनुवाद करताना मूळ अर्थाला धक्का न लागता चपखल शब्दांची निर्मिती अनुवादकाला करावी लागते. भारतासारख्या बहुभाषिक देशात अनुवाद ही काळाची गरज बनली आहे. सर्वच क्षेत्रात अनुवादाची गरज भासत आहे.

संदर्भ :-

१. डॉ. अनिता गवळी, डॉ. नंदकुमार मोरे — भाषासंवाद, सायन पब्लिकेशन्स, पुणे, प्र.आ. २०१३.
२. डॉ. कल्याण काळे, डॉ. अंजली सोमणा 'भाषांतरमीमांसा' प्रतिमा प्रकाशन, पुणे प्र.आ. १९९७.
३. डॉ. मधुकर मोकाशी 'भाषांतर चिकित्सा' स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे प्र.आ. २०१२.
४. डॉ. शोभा इंगवले, प्रा. नयनिका नलावडे, डॉ. दीपक गायकवड, संपा. 'भाषांतर प्रक्रिया' — ज्ञानसूर्य प्रकाशन, पुणे.
५. सूधा मूर्ती, अनुवाद — उमा वि. कुलकर्णी, 'डॉलर बहू' (काचेच्या भिंती)
६. 'द मूळ लेखक — जॉन बायेन, अनुवाद — मुक्ता देशपांडे, 'द बाय इन द स्ट्राइड पायजमाज'.